Солмаз САДЫГОВА
аспирант

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВРИ МӘТБУАТЫНЫН ҮМУМИ ХАРАКТЕРЛИ БИБЛИОГРАФИК МӘНБӘЛӘРИ

Азәрбајчан библиографијасынын ән мүһүм проблемләриндән бири дә Азәрбајчан дөври мәтбуатынын үмуми характерли библиографик мәнбәләрини тәдгиг етмәкдән ибарәтдир. Индијә гәдәр республикамызда бу саһәдә мүәјјән наилијјәтләр әлдә едилмишдир (6. – С.11). Мәгаләнин јазылмасында мәгсәд һәмин наилијјәтләри ишыгландырмагдан вә бу саһәдә гаршыда дуран вәзифәләри мүәјјәнләшдирмәкдән ибарәтдир.

Јарандығы 125 ил әрзиндә Азәрбајчан милли мәтбуаты зәнкин вә мә'налы бир инкишаф јолу кечмишдир. Азәрбајчан халгынын гәдим әдәби вә мәдәни ирсә малик олмасы, Шәрг вә Гәрб сивилизасијасынын говушдуғу мәканда формалашмыш мәдәнијјәти демократик милли мәтбуатын кәләчәк инкишафы үчүн мөһкәм зәмин јаратмышдыр. Бүтүн бунлары нәзәрә алараг Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев 2000-чи ил мартын 27-дә "Азәрбајчанда милли мәтбуатын јарадылмасынын 125 иллији һаггында" фәрман вермишдир. Һүгуги, демократик дөвләт вә вәтәндаш чәмијјәти гурмаг истигамәтиндә ирәлиләјән Азәрбајчанда 650-дән чох мүхтәлиф күтләви информасија васитәси - гәзет, журнал, информасија акентлији вә телерадио ширкәтләринин фәалијјәт көстәрдији

бир заманда, сөзсүз ки, милли мәтбуатымызын гаршысында бөјүк вә мәс'улијјәтли вәзифәләр дурур.

Дөври мәтбуат елә мә'луматлары вә фактлары өзүндә әкс етдирир ки, онлар бә'зән елми кәшфләр вә ихтиралар үчүн әсас олур. О, Вәтәнимизин тарихинин өјрәнилмәсиндә мүһүм тәдгигат мәнбәји ролуну ојнајыр. Дөври мәтбуатын үмуми ретроспектив библиографијасынын вәзифәләри вә ролу да бунунла мүәјјәнләшдирилир (6. – С.35).

Мә'лумдур ки, библиографија чари, ретроспектив вә перспектив библиографијаја ајрылыр. Бу бөлкү елми вә тәчрүби нөгтеји-нәзәрдән олдугча әһәмијјәтлидир. Бу бөлкүнүн әсасында ујғунлашдырылмыш функсионал-мәгсәд вә хроноложи (вахт) әламәт дурур. Бунунла белә функсионал-мәгсәд әсасән габагчыл рол ојнајыр вә бу да өзү илә библиографијалашдырманын вә библиографик хидмәтин хроноложи (вахт) бахымына тәләбат әмәлә кәтирир. Мән мәгаләмдә дөври мәтбуатын ретроспектив библиографик мәнбәләриндән бәһс етмәјә чалышмышам.

Ретроспектив библиографија ики әсас вәзифәни јеринә јетирир:

1. Мүәјјән вахт дөврүндә сәнәд ахынынын инкишафыны јекунлашдырыр;

2. Библиографик хидмәт вә өз-өзүнә хидмәт заманы топланмыш сәнәд массивләриндә ретроспектив ахтарышы тә'мин едир.

Јекунлашдырычы характерли ретроспектив библиографик әсәрләр һәмишә дәгиг вә бир гајда олараг, мүәјјән шәкилдә әсасландырылмыш учот дөврүнә маликдирләр. Бу дөвр бөјүк вә ја нисбәтән кичик ола биләр. Лакин о һәмишә мә'лум формалы вә ја мәзмунлу сәнәд ахынынын инкишафы тарихиндә мүһүм әһәмијјәт кәсб едир.

Ретроспектив вә чари библиографија мүхтәлиф функсионал-мәгсәд истигамәтинә маликдир. Онларын әсас фәргләри дә бундан ибарәтдир. Бу нәзәрә алынмадыгда исә үмуми ретроспектив көстәричиләр системинә ујғун кәлир. Ретроспектив системдә фәргләндирмә әламәтләри дә ејнидир. Лакин бу библиографијалашдырма методикасында мәзмун вә әкс олунма бахымындан өзләринә мәхсус мүһүм чәһәтләрилә

фәргләнирләр. Гејд етмәк лазымдыр ки, чари библиографик көстәричиләрин тәртиби базасы јени чыхан чап мәһсулунун илкин ахыныдыр. Ретроспектив көстәричиләрин тәртиби базасы исә илкин сәнәдләрин вә библиографик мә'луматын артыг топланмыш вә формалашмыш күтләсидир.

Дөври нәшрләрин үмуми ретроспектив көстәричиләри. Дөври нәшрләрин үмуми ретроспектив көстәричиләринин библиографијалашдырылмасынын әһәмијјәти журнал вә гәзетләрин тарихин өјрәнилмәси үчүн лазым олан зәнкин мә'лумат күтләсини өзүндә мүһафизә едиб сахлајан дөвр абидәләринин ролу илә мүәјјәнләшдирилир.

Үмуми библиографик мәнбәләрдән олан Бакы мәтбуатыны үмумиликдә әкс етдирән Һ.А.Багославски тәрәфиндән тәртиб едилән үмуми көстәричи олмушдур. Бу көстәричи үч бурахылышдан ибарәтдир. Биринчи бурахылыш (1907) 1905-чи ил октјабр ајынын 17-дән 1907-чи ил ијул ајынын 1-нә, икинчи бурахылыш (1908) 1907-чи ил ијул ајынын 1-дән декабр ајынын 31-нә гәдәр, үчүнчү бурахылыш (1909) 1908-чи илдән чыхан дөври мәтбуаты әкс етдириб (7).

Һәр үч бурахылышда журнал вә гәзетләрин библиографик тәсвири гыса аннотасија илә тамамланыр. Библиографик информасијанын ретроспектив истигамәтли коммуникатив функсијанын јеринә јетирилмәси үчүн әһәмијјәтли олан бу көстәричинин үчүнчү бурахылышы диггәти чәлб едир. Бу һәмин дөврдә фәалијјәт көстәрән 24 мәтбәә һаггында верилән мә'луматла бағлыдыр.

Һәр үч бурахылышда чыхан китабларын да сијаһысы верилир. Биринчи бурахылышда 21, икинчидә 51 вә үчүнчүдә 182 китабын ады чәкилир (7).

Азәрбајчанда ајры-ајры журналларын мәзмунуну ачан, јә'ни онларын мәгаләләринин аналитик тәсвирини әкс етдирән библиографик вәсаитләр дә мејдана кәлмишдир. Буна мисал олараг "Азәрбајчан журналынын библиографијасы"ны көстәрмәк олар. Үмуми библиографик көстәричиләрдән "Азәрбајчанда дөври мәтбуат (1832-1920)" (1965) (5), "Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1920-1970)", (1979) (2), "Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1875-1990)" (1993) (3) вә с. мисал көстәрмәк олар. Бу көстәричиләрин хроноложи

сәрһәдләри даһа кениш олуб, бүтүнлүкдә 1832-1990-чы илләри әһатә едир. Н.Ахундовун "Азәрбајчанда дөври мәтбуат" адлы илә чап етдирдији көстәричи мүхтәлиф дилләрдә чап олунмуш дөври мәтбуатын библиографијасы саһәсиндә илк аддымлардан биридир. Алимин тәртиб етдији библиографик көстәричидә 1832-1920-чи илләрдә республикамызын әразисиндә Азәрбајчан, рус, ермәни, күрчү, полјак вә алман дилләриндә нәшр едилмиш 400-дән артыг мүхтәлиф истигамәтли гәзет вә журнал тәсвир едилмишдир. Мүәллифин 22 сәһифәлик тарихи фактларла зәнкин олан јаздығы мүгәддимә мәтбуат тарихини өјрәнән мүасир охучулар үчүн чох әһәмијјәтлидир. Бу да көстәричинин елми маһијјәтини даһа да артырыр. Көстәричинин библиографија һиссәси Азәрбајчан дилиндә чап олунмуш дөври нәшрин тәсвири илә башлајыр. Тәсвирдә гәзетләрин ады әрәб әлифбасы илә верилмиш, сонра кирил әлифбасы илә там тәсвир едилмишдир. "Азәрбајчанда дөври мәтбуатын хронолоҗи вә чоғрафи чәдвәли" адланан көмәкчи апарат онун әһәмијјәтини артырыр вә дөври мәтбуатымызла информасија тәләбатчыларынын тә'минатында башлыча рол ојнајыр.

Н.Ахундовун һаггында бәһс етдијимиз бу көстәричиси илә әлагәдар һәлә о заман дөври мәтбуат сәһифәләриндә бир сыра ресензијалар мејдана кәлмишдир (8,9).

Гејд етмәк лазымдыр ки, Н.Ахундовун ады чәкилән библиографик көстәричиси икинчи дәфә 1987-чи илдә чапдан чыхмышдыр. (1). Мүәллиф ону бир гәдәр тәкмилләшдирмиш вә ораја 1851-1920-чи илләр арасында чыхмыш 86 адда Чәнуби Азәрбајчан дөври мәтбуатыны да әлавә етмишдир. Һәмин библиографик әсәрләр Азәрбајчан дөври мәтбуатынын мејдана кәлмәси вә инкишаф тарихи илә марагланан охучулар үчүн чох дәјәрли информасија мәнбәләридир. Бу кими библиографик мәнбәләрдән олан 1920-чи илдән 1970-чи илләр арасындакы дөврү әһатә едән "Азәрбајчан дөври мәтбуаты" Азәрбајчан Елмләр Академијасы Мәркәзи Елми Китабханасынын әмәкдашлары тәрәфиндән нәшр олунмушдур. 1979-чу илдә "Елм" нәшријјатында чапдан бурахылмыш бу библиографик мәнбә бәһс олунан саһәјә даир охучуларын информасија тә'минатында мүһүм рол ојнајыр. Көстәричи

Н.Ахундовун "Азәрбајчанда дөври мәтбуат" адлы 1832-1920-чи илләри әһатә едән әсаслы библиографик васитин давамыдыр.

Мә'лумдур ки, бу библиографик көстәричи ретроспектив характер дашыјыр. Репертуар типли мәнбәләрдәндир. З.Мустафајеванын тәртиб етдији "Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1920-1970-чи илләр)" (2) адлы көстәричи ики һиссәдән ибарәтдир. Биринчи һиссәдә журналлар вә нәшри давам едән әсәрләрин, икинчи һиссәдә гәзетләрин библиографик тәсвири әлифба сырасы илә верилмиш вә хронолоҗи гајда нәзәрә алынмышдыр. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, һәмин дөврдә Азәрбајчанда рус вә башга дилләрдә дә бир чох гәзет вә журналлар чап олунмушдур. Бунларын һамысыны бир көстәричидә әһатә етмәк мүмкүн олмадығындан, рус дилиндә олан мәтбуат васитдә өз әксини тапмамышдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, ады чәкилән көстәричидә мәтбуат органларынын сон ады көтүрүлмүш вә чап олундуғу мүддәтдә адларын вә органларын нә кими дәјишиклијә уғрадығы тәсвирдә верилмишдир.

Бә'зи гәзет вә журналларын, хүсусилә 1941-1945-чи илләрдә чыхан чәбһә гәзетләринин вә партизан вәрәгәләринин әслини әлдә етмәк мүмкүн олмадығы үчүн һәмин органлар һагда мүәјјән мәнбәләрдә верилмиш мә'луматлара истинад едилиб, беләликлә көстәричидә онларын анчаг адыны көстәрмәклә кифајәтләнмишләр.

Библиографик көстәричинин сонунда верилмиш "Азәрбајчанда дөври мәтбуатын адлар, илләр вә чоғрафи көстәричиси" адлы көмәкчи апаратын васитдән истифадәјә чох бөјүк вә сәмәрәли көмәји шүбһәсиздир.

Азәрбајчанда илк дәфә әрәб әлифбасы илә Солмаз Рүстәмова–Тоһиди тәрәфиндән тәртиб олунмуш "Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1875-1990)" (3) адлы библиографик көстәричинин әһәмијјәтини гејд етмәк лазымдыр. Ады чәкилән библиографик әсәр тәртибчинин өз дили илә десәк, библиографик каталог бир сыра хүсусијјәтләринә көрә фәргләнир. Чүнки бу көстәричидә илк дәфә вә Чәнуби Азәрбајчанда әрәб әлифбасы илә чап олунмуш мәтбуат органлары һаггында информасија бир јерә топланмышдыр. Шимали Азәрбајчанда биринчи дәфә олараг әрәб әлифбасы

илә бурахылмыш мәтбуатын библиографијасы һәмин әлифбада верилиб вә 1929-чу илдә латын графикасына кечдији үчүн 1875-чи илдән 1928-чи иләдәк олан дөврү әһатә едир. Библиографик әсәрдә Чәнуби Азәрбајчан мәтбуаты 1990-чы илә гәдәр көстәрилир.

301 адда дөври мәтбуаты әһатә едән бу көстәричинин дахилиндә мәтбуат органларынын адынын әлифба принсипи әсас көтүрүлмүшдүр.

Көстәричидә ашағыдакы көмәкчи апаратлар верилмишдир:

1.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын әлифба көстәричиси.

2.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын хронoложи көстәричиси.

3.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын чоғрафи көстәричиси.

4.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын мәнсубијјәт үзрә көстәричиси.

5.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын шәхси адлар бөлмәси.

6.Азәрбајчан дөври мәтбуатынын инкишафы мәрһәләләри үзрә көстәричиси.

7.Нүсхәләри әлдә едилмәмиш мәтбуат органларынын сијаһысы.

Һаггында данышылан библиографик әсәри үмуми библиографијашүнаслыг нөгтеји-нәзәриндән тәһлил етмәли олсаг, бу көстәричи ичтимаи истигамәтинә көрә үмуми характерли олуб, репертуар типлидир. Функсионал мәгсәд вә истигамәтинә көрә исә ретроспективдир. Јә'ни кечмиш дөврләрдә нәшр едилән дөври мәтбуат һаггында мә'лумат верир. Көстәричидә дөври мәтбуатын библиографијалашдырылмасы репертуары вар.

Дөври мәтбуатымызла бағлы бир мәнбәни дә гејд етмәји лазым билирик. Бу, көркәмли Азәрбајчан алими Мирзә Мәһәммәдәли Тәрбијәтин (1875-1940) "Данишмәндани-Азәрбајчан" (Бакы, 1987) (9) әсәринин сонунда верилмиш "Китабын јазылмасынадәк Азәрбајчан мәтбуаты" адлы бир бөлмәнин верилмәсидир ки, бу да Чәнуби Азәрбајчан дөври мәтбуаты һаггында библиографик мә'лумат үчүн чох фајдалыдыр. Бурада 1858-чи илдән 1936-чы илә гәдәр чыхан 109 адда журнал вә гәзетин библиографик тәсвири адларына

көрә әлифба илә верилир вә бунун да Чәнуби Азәрбајчан дөври мәтбуаты үзрә ретроспектив библиографик ахтарышда мүәјјән ролу вар. Мәсәлән:

"Азәрбајчан" – Тәбриздә һичри гәмәри 1275 (1858)-чи илдә литографија үсулу илә јајылмыш ајлыг гәзетдир. Бу гәзет "Әхбари-Дарүссәлтәнәји-Азәрбајчан", "Рузнамәји-Милләтин-Мәмләкәти Азәрбајчан" вә "Вәгаји-шәһри-мәмләкәти-мәһрусәји-Азәрбајчан" адлары илә дә јајылмыш вә нечә ил давам етмишдир.

"Азәрбајчан" – Тәбриздә Сәфәров ады илә мәшһур олан Әлигулуханын (вәфаты һичри гәмәри 1326/1908-чи илдә) редакторлуғу илә чыхан иллүстрасијалы, сатирик вә һәфтәлик гәзетдир. Бу гәзетин ијирми нөмрәси чыхмышдыр. Биринчи нөмрәси һичри гәмәри 1325-чи ил мәһәррәм ајынын 6-да вә сон нөмрәси һичри гәмәри 1325-чи ил шәввал ајынын 6-да (биринчи 1907, 19 феврал, сонунчу 1907, 12 нојабр) јајылмышдыр.

"Азәрбајчан" – Тәбриздә һичри гәмәри 1337 (1918)-чи илдә Мәчдүссәлтәнә Әфшарын башчылығы вә Мөһсүнүн мүдирлији илә чыхан һәфтәлик гәзетдир.

"Азәрбајчан" – Тәбриздә һичри гәмәри 1343 (1929)-чу илдә доктор Әләкбәр Пишванын редакторлуғу илә чыхан гәзетдир.

Бу нүмунә ону көстәрир ки, Чәнуби Азәрбајчанда ајры-ајры вахтларда "Азәрбајчан" гәзети 4 дәфә бу ад алтында мүхтәлиф шәхсләрин иштиракы илә чап олунмушдур.

"Әдаләт", "Әдәб", "Мәдәнијјәт", "Молла Нәсрәддин", "Мүсават", "Сәадәт", "Сәда", "Үмид", "Фәрјади-Азәрбајчан", "Һикмәт", "Шаһсевән", "Шејда", "Шәбнамә", "Шәрг", "Шәфәг" вә с. адларда Чәнуби Азәрбајчанда дөври мәтбуатларын фәалијјәт көстәрдији мә'лум олур.

Гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајчан дөври мәтбуатынын библиографик репертуарынын јарадылмасы саһәсиндә гаршыда һәлә мүһүм вәзифәләр дурур. Одур ки, 1832-1990-чы илләрин дөври нәшрләрини әһатә едән библиографик мәнбәләр дә натамамдыр. Демәли, Азәрбајчан дөври мәтбуатынын кечән дөврү үчүн үмуми ретроспектив библиографик репертуарынын баша чатдығыны иддиа етмәк оламз.

Апарылан тәдгигатлар көстәрди ки, Азәрбајчан дөври мәтбуатынын библиографијасы саһәсиндә әлдә олунан наилијјәтләрә бахмајараг, бу иш о гәдәр дә гәнаәтедичи дејилдир. Белә ки, Азәрбајчан мүстәгиллик газандығы индики заманда милли мәтбуатымызын өјрәнилмәсинә бөјүк еһтијач дујулур. Она көрә дә мүасир дөврдә бир чох елми мүәссисәләрин вә китабханаларын планында Азәрбајчан дөври мәтбуатына даир библиографик вәсаитин јарадылмасы әһәмијјәтли јер тутур.

Азәрбајчан Республикасы ЕА-нын Мәркәзи Елми Китабханасы онилликләр үзрә (мәсәлән: 1971-1980-чи илләр) библиографик көстәричи чап етмәк нијјәтиндә олдуғу һалда бу иш һәлә дә һәјата кечирилмәмишдир.

Башга китабханалар да бу мүһүм мәсәләјә диггәтләрини артырмалыдыр. Хүсусән М.Ф.Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Китабханасы һәмин саһәдә фәалијјәтини кенишләндирмәлидир.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1832-1920): Библиографија /Тәрт. ед. Н.Ахундов. –Б.: Елм, 1987. –220с.

2. Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1920-1970-чи илләр): Библиографија /Тәрт. ед. З.Мустафајева. –Б.: Елм, 1979. –338 с.

3. Азәрбајчан дөври мәтбуаты (1875-1990): Библиографија /Тәрт. ед. С.Рүстәмова –Тоһиди. –Б.: Азәрнәшр, 1993. –258 с.

4. Ахундов Н. Азәрбајчанда дөври мәтбуат (1832-1920): Библиографија /Б.: Елм, 1965. –178 с.

5. Әлијев З.Һ. Азәрбајчан библиографијасынын тарихи. Б.: АДУ, 1978. –С.36.

6. Әлијев З.Һ. XIX әсрин ахыры – XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда библиографија //Китабханашүнаслыг вә библиографија. – 1999. - №2. – С.101.

7. "Азәрбајчанда милли мәтбуатын јарадылмасынын 125 иллији һаггында" Азәрбајчан Республикасы президентинин фәрманы: Бакы шәһәри, 27 март 2000-чи ил // Азәрбајчан. – 2000. – 28 март.

8. Макајев Н. "Фактлары тәһриф етмәк олмаз" //Коммунист. – 1965. –17 декабр.

9. Мәһәррәмли Ч. Дөври мәтбуатымыза даир //Әдәбијјат вә инчәсәнәт. – 1965. – 3 октјабр.

10. Тәрбијәт М. Данишмәндани – Азәрбајчан. –Б.: Азәрнәшр, 1987. –С.439 –447.

11. Һачыјева Г.С. Азәрбајчан мәтбуатынын библиографик репертуарынын јарадылмасы //Совет Азәрбајчанында библиографијашүнаслыг вә китабханашүнаслығын наилијјәтләри: (Елми әсәрләрин мөвзу мәчмуәси. – Б.: Бакы Дөвләт Университети нәшријјаты, 1990. – С.62-69.